

יחיד בִּיחַד: קהילה קיבוצית בין הכלה להדרה

ארנה שמר ומנחם טופל (עורכים) (2023)

מוסד ביאליק, 297 עמודים

הקיבוץ הוא אחד המפעלים החברתיים החשובים ביותר שהוקמו בישראל. החברה הקיבוצית נתנה ביטוי רחב-היקף ומעמיק לערך השוויון. אולם, ערך השוויון, כפי שהתבסס בתחילת הדרך, לא עמד בנטל של משברים כלכליים, ארגוניים וחברתיים. רבים מהקיבוצים הפורטו, ובמקום ערך שוויון שהתבטא ביסודות אידאולוגיים ופרקטיים נוקשים, הכוללים בעלות הכלל על הקניין, חיפשה החברה הקיבוצית דרך חלופית שתאפשר לתת ביטוי מעשי לערך השוויון, גם אם בדרך שונה. כך, הספר *יחיד בִּיחַד* מציג את האתגרים לשמירת צבינו של הקיבוץ כצורת חיים ייחודית. הוא מתאר ומבקר סוגיות של הכלה והדרה בקרב כמה קבוצות זהות. לעורכי הספר, ד"ר ארנה שמר וד"ר מנחם טופל, יש יתרון רב בעריכת הספר. שניהם לא רק חוקרים ותיקים בנושא הקיבוץ, הם גם חברי קיבוץ המכירים מקרוב את תהליכי השינוי בקיבוצים, וניכר בעבודתם שרעיון הקיבוץ והמשכו קרוב לליבם. כך גם רבים מכותבי המאמרים בספר.

כבר בפרק המבוא ארנה שמר ומנחם טופל מיטיבים לתאר את המתח והגבול המתעתע בין הכלה להדרה (עמ' 7-28). מנגנונים של הכלה משמשים גם להדרה. בעניין זה, לדוגמה, תמה חלפין מתארת את הדילמה של ועדות הקבלה שמשמרות את ההון החברתי המלכד, המתמקד בהכלת הזהות ההומוגנית בקיבוץ, אך עשוי לפגום בהון החברתי המגשר, זה שעשוי לאפשר לקיבוץ לפתוח צוהר להתחדשות במגוון רחב יותר המכיל קבוצות הטרוגניות (עמ' 90-109). בהתאם לביקורת שעולה בפרק, כדאי שהקיבוצים יתארגנו לבטל את ועדות הקבלה, ולא רק משום שההון החברתי המגשר תורם להון המלכד - כפי שמצוין בספר - אלא גם כדי לשמור על הליך דמוקרטי.

מספר מאמרים בספר עוסקים באוכלוסיות עם צרכים מיוחדים. ארנה שמר ומנחם טופל מיטיבים לתאר את ההכלה וההזדמנות שהקיבוצים מספקים לאנשים עם מוגבלות, כמו השתתפות באורח חיים קהילתי שיתופי שיש בו כדי להשפיע על תנאי חייהם ובו-בזמן תורמים לאיכות תנאי חייהם של חברי הקיבוץ (עמ' 54-66). אורלי גנני דגן מתארת בדרך מעניינת את סיפורן האישי של ארבע משפחות, סיפור המקפל בתוכו נושאים חברתיים-פוליטיים, תאורטיים ומעשיים הנוגעים לנושא המוגבלות (עמ' 153-175). ברוח דומה חבצלת אריאל ומנחם טופל מתארים, על בסיס סיפורם של שלושה בני קיבוץ עם מוגבלות, כיצד הקיבוצים מחויבים לרעיון הערבות ההדדית (עמ' 67-89). כך, למשל, נקבעו תקנות המגדירות את זכויות האנשים עם צרכים מיוחדים בקיבוץ. עם זאת, ההגדרות הפורמליות אינן מספקות את מגוון הצרכים המיוחדים שלהם. ארנה שמר ואיתן שחר מציינים כי אף שהחברה הקיבוצית עוברת טלטלה, היא שומרת על חלק מרעיונותיה המקוריים על ידי מתן מענים ייחודיים לאנשים אלו, ואף תורמת מרעיונותיה לטביבה הרחבה (עמ' 176-201). הם משתמשים במושג "גנים" כדי להבהיר את ההורשה של הערכים מהקיבוץ המסורתי לקיבוץ היום. מתוך המחקר המחברים מציעים מודל הכלה שעיקרו זיקה בין עצמאות לקהילתיות. נצן אלמוג ונעמי הדס לידור אינן מתמקדות, כפי שמקובל

בספר זה, בחברה הקיבוצית (עמ' 29-53). הפרק מאפשר לדעתי להבין לעומק את תופעת האי-שוויון לא רק כלפי אוכלוסיות עם מוגבלות, אלא להעמיק את התבוננת לגבי קבוצות מיעוט אחרות בחברה.

שני מאמרים בספר עוסקים באוכלוסיית הזקנים. ממחקרה של אילנה מזרחי נאור ניתן ללמוד כי הזקנים מבטאים שביעות רצון מהכלתם גם לאחר התחדשות הקיבוץ, אך בעת ובעונה אחת גם פגועים מהדרתם (עמ' 202-225). למחקר יש מסקנות יישומיות לגיבוש מדיניות הכלה למען זקני הקיבוץ ובעיקר להתאמת קריטריונים לפרישה. מסקנה יישומית נוספת עולה במחקר של שרית אוקון, המראה עד כמה חשוב להקים רשתות מגוונות לזקנים דרך הקמת קהילה דיגיטלית רב-גילית שלא תפריד את הזקנים משאר חברי קבוצות הגיל בתנועה הקיבוצית, וכן להקים קהילות דיגיטליות מכמה מגזרים חברתיים (עמ' 226-250).

אורלי גנני דגן מספרת את סיפורו של קיבוץ הרדוף המשלב, נוסף על אתגרי הקהילה הקיבוצית, מאפיינים של קהילה אנתרופוסופית. המאמר מתאר כיצד היזמויות, המשולבות בתפיסה אנתרופוסופית, מאפשרות לחברי הקיבוץ רמה גבוהה של הכלה והון חברתי ייחודי וחזק (עמ' 110-129).

נורית ברקאי מספרת בדרך מרתקת על המשמעות של היות לסבית בקיבוץ עבורה (עמ' 274-287). מעניין במיוחד לדעתי חלק הפרק שבו היא מספרת על קשייה "לצאת מהארון" בתוך הקיבוץ. מצד אחד הנושא מתקבל בדחק, במיוחד משום שהיא מעורבת בקיבוץ, אך מצד שני נשמעות שיחות על הנושא שלא בפניה. בסוף המאמר, אם כי לא במילים אלו, נורית ברקאי מקנה חשיבות לקבלת האחר לא מתוך התמקדות בפוליטיקה של זהויות אלא בדרך אוניברסלית, קבלת האחר כפי שהוא והיכולת של הפרט להכיר את עצמו בחופשיות. למסר האוניברסלי יש לדעתי חשיבות רבה.

אנג'ליקה עדנה קלו ליבנה, בהשתתפות יובל דרור, מספרת, על סמך מחקר, גם את סיפור האישי והאידיאולוגי בהקמת תיאטרון קהילתי "ארקובלנו" ("קשת במרום" באיטלקית) (עמ' 251-273). בתיאטרון משתתפים נערות ונערים ערבים ויהודים. אנג'ליקה עדנה מבקשת לבדוק את הסיבה לכך שחברי קיבוץ שיתופי עם אידיאלים הומניסטים מתקשים להכיל ערכים של שלום. ממצאי המחקר מובילים למסקנה שלא דווקא הערכים הם שמקשים, אלא הקושי לקבלה כמייצגת תרבות שונה וקשיים כלכליים.

היה ראוי לכלול בספר מאמר שבוחן את סוגיית ההכלה של ערבים בהיקף גדול יותר. מאידך גיסא, מעניין בהקשר זה לקרוא את המאמר של יעל שדה ואיל לוין על קבוצה של בני קיבוץ אשר לא התגייסו לצה"ל (עמ' 130-152). בניגוד למאמרים קודמים בספר על אנשים עם צרכים מיוחדים, קשישים ולהט"בים, שהחברה הקיבוצית נוטה להכילם, קבוצת הלא-לוחמים, שקוראת כנראה תיגר על האתוס הבסיסי של הקיבוץ - אתוס "הצבר הלוחם" - חשים הדרה רבה יותר. ייתכן שאתוס הצבר הלוחם עשוי להסביר גם חלק מההתנגדות לתיאטרון המשלב, שבו מסר של שילוב אוכלוסיות שאינן משרתות מחוץ לקיבוץ, במאמרה של אנג'ליקה עדנה. אבל כדאי לבחון סוגיה זאת במחקר נוסף.

הספר שופך אור מקיף ומעמיק על התמודדותה של החברה הקיבוצית המתחדשת עם קבוצות זהות ייחודיות. הוא מצליח לתאר היטב כיצד הקיבוץ, שהיה מבוסס על עקרונות שוויון באורח חיים של קומונה, שהיה מעין חברת ביטוח עבור הקבוצות הייחודיות שבו, מספק היום את הצרכים של אותן אוכלוסיות בקיבוץ המתחדש ומכיל אותן. קריאת המאמרים מובילה למסקנה שהחברה הקיבוצית שואפת להכיל קבוצות זהות ייחודיות דרך מסגרות חדשות. לצד הצלחות מרשימות, בספר מתוארים היטב גם האתגרים שחברי הקיבוץ ניצבים מולם.

אמנם הספר מתמקד בקיבוץ, אך גם החברה הרחבה יכולה לקבל השראה מהעקרונות הערכיים והאידיאולוגיים שלו. יתרה מכך, אם בעבר מסגרת הקיבוץ הייתה מסגרת נוקשה מדי עבור מי שחי את חייו בעיר, הרי הדיון בהכלה והדרה בקיבוץ המתחדש – שמסגרתו הארגונית משוחררת ומגוונת יותר – יכולים לשמש דגם ליישום בחברה הרחבה, עם סיכויי היתכנות רבים יותר.

המתח בין הכלה להדרה ועצמאות וקהילתיות מובהר היטב כאמור לגבי קבוצות זהות ייחודיות ונושאים ייחודיים בקיבוץ, אך אין משתקפים בו אנשים מן השורה שאינם מתקשרים לייחודיות כזאת או אחרת. היריעה בספר זה קצרה, וסוגיית הייחודיות מקבלת חשיבות בצדק, אך נחוץ ספר נוסף שיאתגר את עורכי ספר זה או אחרים להתייחס גם למישור זה.

הספר יצא לאור מעט לפני שבעה באוקטובר, יום שבו טבח חמאס בקיבוצים רבים ובערים, והמלחמה לאחריו. הספר נכתב אפוא בפרדיגמת חיים שונה. אמנם, ההכלה וההדרה עשויות לקבל ביטוי ועוצמה אחרת, אולם מוקד זה בספר (הכלה והדרה) יכול לשמש נקודת מוצא חשובה לתובנות מעשיות גם בקיבוצים שנדרשים עכשיו להיבנות מחדש. זאת ועוד, בעקבות שבעה באוקטובר הנושאים של הכלה והדרה מקבלים משנה תוקף בקיבוצים שנפגעו ובארץ כולה. הספר מומלץ אפוא לכל מי שמעוניין לקבל תובנות על המתח שבין היחיד לקולקטיב ובין הכלה להדרה בחברה כולה.

סוקר: אמנון בהם